

התבגרות בחיק מדינה נולדת

על ספרו של דוד גרוסמן, **יש ילדים זיג זג'**. הקיבוץ המאוחד, הספרייה החדשה, ת"א, 1994, 300 עמודים; תוך כדי השוואה לספרו של עפוס עוז. **'פנתר במרתף'**. כתר, ירושלים, 1995; 155 עמודים.

מאת: ירדנה הדס

נעורים וחידות-החיים בנושא פשותף

שמות שני הכותרים שבמרכז מאמר זה הם מאוד מוזרים, ייחודיים. הספרים נכתבו באותו פרק זמן ('זיג זג' - 1994; 'פנתר' - 1994 - 1995), ועיסוקם באותו פרק זמן של טרם מדינה. ב'זיגזג' נפגש ילד עם סיפור אהבה מסובך של הוריו, עם דמות אמו המתה, שנעוריה עוברים עליה בתקופת המאבק, ועם תולדותיו. ובהכירו את תולדות הוריו בצעירותם, הוא מתכשר ומתבגר ונעשה מוכן לבר-מצווה שלו. ב'פנתר' חווה הנער, גיבור היצירה, את הדברים על בשרו, מזווית-חיו המיוחדת לו.

בשני הספרים הנושא הוא נעורים בצילה של תקופה גדולה, תקופת ה"הריון" של המדינה. זוהרה, אמו של הנער נונו (ב'זיגזג'), גדלה בתל-אביב הקטנה כנטע זר בתקופה זו, והיא ילדה חולמת, זרה ומוזרה, יפהיפה ופרועה, שאינה משתתפת בהווית התקופה. מדינה עומדת להיוולד - והיא עם נפשה, אל נפשה ואל מותה. עם זאת, סבורה גבי, האישה המגדלת את בנה של זוהרה, שיש לערוך לו "היכרות" עם אמו המתה, על מנת שיבין את שורשיו. לכן היא מביאה אותו תדיר מירושלים עירו לתל-אביב, אורבת לסבתו, אם אמו, מספרת שהיא מעריצה אותה כשחקנית תיאטרון, ובמסווה של אהבה לשוקולד מטיילת אתו ל"עלית", ששם התחוללה בזמנו הדרמה, שהולידה את אהבת הוריו. **האני המספר** בספר זה הוא

* שמות הספרים מופיעים בחמשך בשם מקוצר: 'זיגזג' ו'פנתר'

הערה: ברצוני להודות לגאולה גורני על עזרתה בעריכת מאמר זה.

הנער נונו עצמו, שבו חבר קול דמו (סבתו השחקנית הנערצת, סבו העבריין המקסים שהוא איש העולם הגדול, אמו החולמת עם צליל החליל שלה, ואביו - איש המשטרה, האוהב הסטבילי, הגולמי במקצת), אל השפעתה של גבי, שהיא האם המגדלת, האמיתית, הנמצאת לידו תדיר. היא העתידה, בעקבות הזעזוע העובר על כולם, להינשא סוף סוף לאביו, ולהעניק לו תחושת שלום, שלמות והשלמה עם תולדותיו. וזהו הסוף הטוב, השפוי והמעשיר (עמ' 200-299).

ב'פנתר' נושא המספר, שהיה נער בן שתים-עשרה ורבע בשנה שבה עתיד השלטון הבריטי להסתיים, בעולה של המדינה הנוולדת, לפי דרכו ולפי טבעו. הוא ושניים מחבריו מייסדים מחתרת. אף הוא (כזוהרה ב'זיגזג'), ילד יוצא דופן. כינויו "פרופי" (פרופסור) מרמז על טיבו: נער של ספר ומילים.

הוא, שלא ככל אחד משני חבריו במחתרת הזעירה, זקוק לחקר האמת, ועוסק בכך תמיד. הוא עוקב אחר שורשו של כל ביטוי, אחר האטימולוגיה של כל מילה. הוא בודד מאוד, בן יחיד, ומאוהב מאוד בירדנה בת ה-19, שכנתו היפה.

הבדידות כפועיב וסיפני-השאלה שבצידה

שני הילדים, בשני הספרים, נושאים בחייהם את משא ההיעקרות והבדידות של הסובבים אותם.

זוהרה היתה ילדה זיגזג, מהו זיגזג? - קו לא ישר, קו הנשבר (חדות) בזוויות חדות, אבל - קו נמשך. ילד 'זיגזג' אינו מזדהה לגמרי עם סביבתו. הוא זר, שונה, לבוש אחרת, מדבר אחרת. כל זה בניגוד לטיפוסים "מרובעים". כל הנערות בגילה של זוהרה עסוקות במחתרת, בתנועת הנוער, עומדות על ערש-הולדתה של המדינה; לוקחות חלק בעשייה הגדולה. ואילו זוהרה מטפסת על גגות, עושה דברים מוזרים, מנגנת נגינות אישיות בחליל מול השקיעה, עוסקת בשוד ובהתגרות בגורל - ואינה מסוגלת להיות אשה ואם. היא שבויה בעולם רומנטי, שיש לו חוקים משלו. החיים לדידה הם קרקס; וסופו של לוליין מסתכן - נפילה ומוות.

נערים בפסעם לחיפוש עצמם

בעלה של זוהרה, אביו של נוגי, הרוצה להכינו לבגרותו (לקראת הבר-מצווה), מתכנן, יחד עם גבי (שגידלה אותו והיא אמו למעשה), מסע-התנסות בשבילו. הוא מזמן לו פגישות עם טיפוסים שונים ברכבת, מתכנן לו מסלול-הפתעות והיכרויות - אך תכניתו משתבשת. הילד יפגוש ברכבת את הגדול בתעלולנים,

שהוא סבו (ראה עמ' 88-90). בכך 'מגשימה' העלילה את השקפתה של גבי, שהילד חייב להכיר את אמו ותולדותיה. גדולתה של גבי בכך, שהיא כובשת קנאה אפשרית במי שקדמה לה בחייו של הגבר שהיא אוהבת; לדידה, זוהרה, שהיתה בת עשרים ושש במותה ("רק שלוש-עשרה ועוד שלוש-עשרה") - חייבת להיות מוכרת וברורה לילד שלה, כדי שיבין את עצמו (כך חושבת גבי, והיא באמת גדולה!). ואילו האב, שאינו מצליח להשתחרר מזוהרה של זוהרה, סבור שהיא חייבת להימחק ולהישכח. נוני עצמו אינו היזם של ה"קורס" שיעבור לקראת הגעתו למצוות.

ב'פנתר' - מודגשת נקודת התמהונות של פרופי, והיא - התעקשותו לרדת לסופם של דברים, לקצה-קצות משמעותם. הוא מודע לשואה שפקדה את העם, לכך שמשפחת אמו נרצחה באכזריות, לכך שאדון לצרוס, החייט הפליט מברלין, הוא אדם אבוד ומנותק, ועל כן, ברגע שישא אישה על מנת להקים סוף-סוף בית בישראל, הוא יאבד עצמו לדעת בקפיצה מן הגג. הוא חש כי המעבר לעצמאות הוא למעלה מכוחם של אלה, שאין להם די אחיזה במציאות, כדי להמריא על כנפי החלום!

ההתייחסות אל המופלא שבעבר העלום היא הלזז של **'זיגזג'**, שכן אין הבנת ההווה והעתיד קיימת בלא ידיעת העבר, השורשים. כשמחפש נונו את עולמו, נהפכת השאלה: מי אני? למילה אחת: מיאני, החוזרת על עצמה בקדחתנות בקצב הנקישות של הרכבת על הפסים. והפתרונות מגיעים אחד אחר השני¹. אף הילד **'פנתר'** - פרופי - עורך מסע-היכרות עם עצמו, אך זהו מסע נפשי. למעשה, הוא ספון רוב שעות היום בדירה המואפלת, והמסע הוא בבית, או לכל היותר בשכונה שלו. מסעו נעשה בשני כיוונים: אל נפשו פנימה, בעקבות המילים המזדמנות לו עד קצה שורשן; ואל הנפשות המקיפות אותו והמגיבות על אירועי התקופה².

מצאנו אפוא ששני הילדים, גיבורי הספרים שלנו, בדרכם להכרת עצמם ולגיבוש עולמם [(כשהאחד חי באותם ימים הרי גורל (**'פנתר'**) והאחר "חי מחדש" את חי אמו, שהיתה ילדה ונערה באותם ימים (**'זיגזג'**)], לצורך הכרת עצמם, חייבים להתנסות בפגישה עם צידה המוסתר, המואפל, של המציאות. האחד לומד להכיר ולאהוב את ה"אויב", בדמותו של הסרז'נט דנלופ, נציג השלטון הבריטי. והנה מתברר לו, שה"אויב" הוא אדם נבוך, מרוחק מביתו, אוהב את התרבות העברית, בודד ועצוב - ואולי אף "אוהב ילדים" נסתר ומבויש. הוא לומד, במילים אחרות, שהכללה (כל הכללה שהיא) יש בה מן הטעות, מטשטוש האינדיווידואלי. האחר - נונו **'זיגזג'**, ילמד שאבא הנוקשה מהלך עם פצע-אהבה שותת דם, ואמו

שעזבה אותו ונעלמה מחייו, לא שכחה אותו לגמרי. היא חשבה עליו בשעות חייה האחרונות, ודאגה להשאיר לו משהו מעצמה.

ואולי כולנו קצת 'זיגזג'. אין בנו אדם, שהוא ישר כסרגל. ראייה זו הכרחית היא לשם רכישת גישה בוגרת אל החיים, יש בצידה נחמה גדולה, והיא מקפלת בתוכה את סוד ההבנה והסליחה.

ומדוע דווקא הנערים הם המצליחים במסעם אל זהותם? הוריו של "פרופי" (ב'פנתר') אינם יכולים להתייחס, בזמן הסיפור, אל עולמם מתוך הסליחה או ההבנה הגמורה, למרות שהם אנשים נאורים: משפחת האם נרצחה באוקריאנה; האב עוסק בתולדות יהודי פולין. הם איבדו משפחותיהם ועולמם בשואה. חבריו של פרופי הם צעירים מדי ומוגבלים מדי; רק הנערה הבוגרת יותר, ירדנה, מייצגת כאן ערכיות מפוכחת, שובבית, אוהבת חיים. היא מעין סמן-תקווה לעתידם של הנערים.

כיצד בנה דוד גרוסמן את סיפור ההתבגרות (החיפוש העצמי) שלו?

בספר 'יש ילדים זיג זג' 29 פרקים. לרובם נתן הסופר שמות, פרט לשני הראשונים (הקרויים בפשטות 'פרק ראשון' ו'פרק שני') והפרק העשירי, ששמו הוא: 'פרק שבו אין לי חשק לשים כותרות, העיקר לא מצחיקות'. שמונה משמות הפרקים מבשרים את כיוון התקדמותה של העלילה. הם מנוסחים באורח חופשי, מגוון מאוד, ונושאים רימוזים ברורים לגבי שלב ההתפתחות שיתואר בהם. בחלקם עושה הסופר שימוש בסימני פיסוק (נקודה, פסיק, נקודתיים, סימני קריאה וסימני שאלה). חלקם ארוכים מאוד ('עוד לא היו בעולם שני אנשים כל-כך לא מתאימים'), וחלקם קצרים מאוד ובנויים מצמד מילים בלבד ('הבית הריק'). המעיין בספר יוכל להעמיק מעט בסוגיה זו, תוך כדי נסיון להבין מהו תפקידו של שם, הניתן לפרק, ומדוע יש כותבים רבים הנמנעים מלהעניק לפרקי יצירתם שמות.

הסיפור הוא מונולוג של האני המספר, ילד שהגיע למצוות, אשר האנשים הקרובים ביותר אליו הכינו לו משהו לקראת היותו בר-מצווה: אמו הכינה לו חליל, שבעזרתו היא מקווה לפני מותה לגשר על פני הפער שייצור הזמן ביניהם; הוא שיפענח את סוד נוסחת הכספת, שבה הופקד החליל שלה. הוא ישמור אותו עמו, אך לא ינגן את מנגינותיו. נגינת החליל של האם היא אפוא סמל לזהותה שלה. הבן יכיר ויוקיר, אך לא ימשיך את הנגינה בכלי צנוע זה, שקולו כקול לבה של האם.

אביו וחברתו גבי תכננו, כאמור, למענו מסע הפתעות ברכבת, תוך כדי שימוש

ב"כיסוי" (נסיעה אל הדוד, ללימוד קריאת ההפטרה ליום הבר-מצווה) וגיוס "שחקנים", שילוהו במסע זה.

סבו, אבי אמו, הכין למענו מסע אחר - אל עצמו (שהרי הוא, הסב של הילד, הורחק ממנו בידי אביו), ואל סבתו המיוחדת במינה, שהיא שחקנית ידועת שם, וכן אל סיפור חייה של זוהרה, בתו של הסב ואמו המתה של הנער.

את כל התכניות האלה יפענח הילד הדובר תוך כדי התפתחות הסיפור. כדרכם של ילדים בכל הדורות, הוא ייטול מכל אחד מן הקטבים המשפיעים על חייו את אשר העניקו לו תוך כדי גרימת מכאובים (אך מאהבה שאין לה גבולות).

דמויות העפתח בסיפור:

דמותו של הסב (פליקס)

בפגישתנו הראשונה אתו, ברכבת, הוא נראה כך: איש שיבה, הדור, זריז, מסתורי, שילוב של להטוטן-קרקס ואיש העולם הגדול. הוא בעל היגוי זר. בפיו עברית משובשת, המיוחדת לו. לאט לאט אנו נעשים מודעים לכך, שהוא סבו של הילד, שהורחק ממנו ע"י האב (משום שהוא פושע, ומשום שלא הצליח לחנך את בתו זוהרה להיות אדם מיושב ואם נורמלית)³. הוא מתכנן ומבצע את מסעו של הילד אל עברו ואל עצמו בדרך מבריקה, כעושה-נפלאות ממש, כלהטוטן. תורת החיים של פליקס היא תמצית ההומניזם⁴. הסב הזה, פליקס, משבש בעצם, כאמור, את תכניתו של האב, שהיתה לכאורה טובה מאוד (להפגיש את הילד עם עצמו באמצעות ניצבים-שחקנים, שחיו לו ברכבת). הוא, הסב, למעשה חטף אותו, וזאת על מנת לתת לו את זהותו. לאחר מכן הוא ייעלם. ויש בכך מן הצדק האובייקטיבי והאישי גם יחד.

דמות האם - זוהרה

זוהרה מופיעה כילדה שיש לה תסמונות של מחלת נפש (עמ' 215); כנערה שאינה תופסת באיזו תקופה היא חיה, ואינה נוטלת חלק בה ובמאבק על התקומה (עמ' 216) - "זוהרה חוץ מכל זה". זוהרה על הגגות, נאסרת, נישאת ליעקב, יולדת לו בן - ומאבדת את עצמה לדעת. אבל היא דואגת, לפני מותה, להשאיר לו קצה חוט, כדי לקשור את הקשר בינה לבינו. הקשר הנוצר בינה לבין הבן, המנסה לפענח את המספר הסודי שנתנה לצופן הפתיחה של התא בכספת הבנק, כדי לפתוח אותו, הוא מיסטי מאוד - אך אמין ביותר⁵.

רק כשדמות האם תפוענח כליל, עם קבלת החליל שלה - שהילד לא ינגן בו, כי יש לו מנגינת חיים חדשה - תוכל גבי להשתלב סופית בחייו וליהפך לאם רשמית.

הילד הדובר - אמנון - ננו

בשיא המתח עושה הילד תרגיל של הספד עצמי: הוא נותן דברים בפי המורים (מה שיגידו עליו אחרי מותו, עמ' 208); חושב להסגיר עצמו לידי המשטרה (= לחזור לידי האב); מבין, שעליו לחזור אל הסב, כדי לסגור מעגל (עמ' 209). כשיחזור, יקשור את הקשר בין פליקס לאמו (עמ' 211).

גבי

גבי מעוצבת בדרך מאוד מקורית. היא מעין אנטי-תזה לאגדות האחים גרים: היא אם חורגת טובה מאוד; שוקדת על כך שהילד יכיר את שורשיו הטבעיים מצד אמו (שהתאבדה בהיותו תינוק וזנחה אותו לאנחות; שאביה פושע בין-לאומי ואמה שחקנית שקועה בעצמה). היא מבינה, ששורשיו אלה טעמם מר ונמהר - אך הם שלו. היא עומדת כנגד המורים, שרואים בילד משהו כושל ועלוב ("מים רדודים", "תבן לפני רוח"); היא עומדת על זכותו להיות 'ילד זיגזג'. היא האדם היחיד שראה את המספר בוכה (עמ' 88). היא האם הנוכחת, החיה, "שברחמים גדולים תמכה כל אשוריו", כדברי ביאליק.

הסעלים בספר

הקורידה - היא משחק-מלחמה יזום; **המלחמה** - שהיא ככורח של התבגרות. **הרכבת** - זו הרכבת שאנו נוסעים בה, רכבת חיינו, ויודעים רק מתי עולים עליה ולאן מתכוונים להגיע. **השיבלים המוזהבות** - אלה שהסב משאיר אחריו בכל אחת מן הפעולות שלו, יבול-חיינו. את השיבולת האחרונה ייתן לנו, ובכך הוא מצהיר שסיים את תפקידו.

אשר **לחזרה אל העבר**: על הביקור בבית הריק על ראש ההר - אומר הסב פליקס: "בשביל זה היא אמרה לי לעשות אתך את הטיול הזה. היא ידעה" (זוהרה. י"ה). המתנות, שמקבל הנער ליום הולדתו הן נפלאות בעיניו: "מתנות, מתנות שכאלה קיבלתי לבר-מצוה שלי". (עמ' 274).

עיבה של התבגרות

לסיכום: ההתבגרות ב'פנתר במרתף' קשורה במידת הנאמנות של אדם אל עצמו (ונזכור נא, שפרופי מכונה 'בוגד' בפתח הספר). היא כרוכה באבידות (פרופי לא יצליח לפגוש את ידידו הבריטי ברבות הימים), בכאבה של אהבה נכזבת (אל ירדנה הבלתי מושגת), ובהצטננותם של יחסי רעות (התרחקותו מ'מפקדו' הנערץ והתאדשותו אליו). עידן התמימות נמוג והולך. הנדיבות האנושית גוברת ועמה

נובט חיוכה של ההשלמה.

ההתבגרות כרוכה גם בויתורים על חלומות מפליגים מכל סוג שהוא; והפגישה המאוחדת עם ירדנה תוכיח. גם ב'ש ילדים זיג זג' כרוכים הויתורים והפרידות במודעות עצמית.

הטרנספורמציה המתחוללת בחזותה של גבי היא זו המנחמת את כולנו, נחמה על אבדן-הילדות והויתור לכאורה על קסמי-בראשית.

אחרית-דבר

רשימה זו התכוונה אמנם, במוצהר, לעסוק בעיקר בילדים "זיג-זג" ולתאר את המוטיבים המציינים ספרותית את תהליך ההתבגרות בצלן של תקופות הרות-גורל, בעיקר לאור קורותיהם של זוהרה ובנה המיותם.

אולם "פנתר מאושר במרתף" (עמ' 79), "אינו מניח" לרשימה זו להסתיים בלא להתעכב עליו עוד מעט.

פרופי הוא פילוסוף קטן. הוא בוחן ללא הפסק את חוקי החיים. שאלות רבות (שאינן שייכות דווקא לבעיות האקטואליות המעיקות על היישוב) מעסיקות אותו: "ואולי גם חוקי הטבע של ימינו הם בעצם חוקים זמניים, ובקרוב יחליפו אותם בחוקים חדשים לגמרי".

פרופי אינו מתנתק מן המציאות. הוא נוטל חלק באקטואליה, אך הוא גם מבין את כוחה של הספרות ואת תפקידה. שכן הדברים המעסיקים אותנו והגלויים לעינינו עלולים להישכח מלב, כיוון שעיינינו שלנו "כבר לא תהיינה", ומכאן תפקידה של הספרות בעיני המתבגר הרגיש: "ושוב יעמוד שם זר, וגם לו לא יהיה שום מושג. מכאן הרצון לספר" (עמ' 71). טוב אם הקורא המתבגר שלנו יהיה חשוף להגיגים כאלה באשר לשליחותה של הספרות.

הערות

- (1) ר' **זינג**, עמ' 286; מותה של האם; עמ' 177, מהמילים 'פּתּאום לא היתה' עד 'סוף הדרך'.
- (2) למשל עניין הצל, עמ' 12 - 13; ועניין המלה 'בוגד'. כמה ילדים היו מגיבים כך על כתיבת נאצה על הקיר?
- (3) כדי להכיר את פליקס, יש לקרוא עמ' 96 - 97, מהמילים 'טוב, זה סיפור מיוחד' עד 'בוא נלך מפה'.
- (4) ר' עמ' 154 - 155.
- (5) ר' עמ' 283 משורה 3 עד עמ' 284, וכך עמ' 286 - עד סוף הספר.